

Утопії та дистопії в реальності

Утопії – це ідеалізовані бачення ідеального суспільства; *утопіанство* – це втілення утопічних ідей у життя³⁵². Саме тут і починаються проблеми. Люди діють відповідно до своїх переконань, і якщо хтось вважає, що на шляху до небес на небі чи до небес на землі в нього, його сім'ї, друзів чи його роду стоїть перешкода у вигляді якоїсь людини чи групи людей, а небесний образ обіцяє вічне життя в майбутньому або безкінечну милість тут і зараз, то цей хтось удасться до будь-якого зла, щоб змести цю перешкоду зі свого шляху. Від гоміциду до геноциду, убивства інших людей в ім'я якихось релігійних чи ідеологічних переконань, що приводить до величезних жертв у історичних конфліктах, від хрестових походів, інквізиції, полювання на відьом та релігійних війн століть минулих до світових війн і геноцидів минулого століття. Як сказав про це політичний філософ Джон Грей у своїй книжці «Чорна меса»: «Утопії – це сни про колективне визволення, які наяву виявляються нічними жахіттями»³⁵³.

Невдалі спроби створення експериментальних товариств нового типу в XIX столітті, як-от «Нова Гармонія» в штаті Індіана (1825–1829), «Брук Фарм» у штаті Массачусетс (1841–1846), «Комуна Онайда» в штаті Нью-Йорк (1848–1881) та «Октагон Сіті» в штаті Канзас (1856–1857), були порівняно невинними, бо вони не застосовували силу та примус до незадоволених, а навпаки, намагалися переконати кожного, що переваги – попереду. «Повільно долають вони свій тяжкий життєвий шлях, і раптом перед ними постає Комуна, як міраж у пустелі, – писав Джон Хамфрі Нойес, соціаліст-утопіст і засновник “Комуни Онайда”. – Десять далеко попереду вони бачать величні палаци, зелені поля, золоті лани, мерехтливі фонтани, безліч місць для спочинку й розваг, словом – Дім і водночас Небеса». Для Нойеса в поняття небес входило, зокрема, спільне майно та вільна любов, звісно, під

його управління і за умови отримання ним найбільшої вигоди (що характерно для всіх культів), і ці його погляди зазнали повного краху після його смерті. Та, принаймні, під час цього експерименту ніхто не загинув (і в них було досхочу сексу).

У середині XIX століття в Сполучених Штатах було створено десь із сотню таких експериментальних общин, і релігійних, і світських, але всі вони були утопічними в тому сенсі, що від самого початку були приречені на невдачу. Наприклад, «Фруктовий край» – утопічна община, яку заснували 1843 року суворі мормони, проіснувала всього сім місяців, аж поки їхня жорстка вегетаріанська дієта й вільна економіка не зіткнулися з реальністю їхньої першої зими в Новій Англії. Ральф Волдо Емерсон, описуючи утопічні соціалістичні схеми Шарля Фур'є, чітко вказав на проблему, з якою стикаються всі ці утопічні общини: «Єдине, чого не врахував Фур'є, це життя»³⁵⁴. Друг Емерсона на ім'я Джордж Ріплі, унітаріанський проповідник, у 1841 році організував Інститут сільського господарства й освіти «Брук Фарм» у Роксбері, штат Массачусетс. Заснована на ідеях утопічного соціалізму Фур'є і більше відома просто як «Брук Фарм», ця комунa до того ж сповідувала вільну любов. Експеримент «Брук Фарм» закінчився через шість років, коли в 1847 році майно комуні поглинув вогонь, і для її відбудови вже не було ні бажання, ні коштів.

Такі «навмисні спільноти», як їх іноді називають, існують і сьогодні, хоч і в різних формах. Ось, наприклад, екопоселення Тамера, яке заснував німецький психоаналітик Дітер Дум (разом із теологинею на ім'я Сабіна Ліхтенфельс) 1978 року в гористій місцевості Шварцвальд у Німеччині, у 1995 році було відновлене в Португалії з метою стати «самодостатньою, екобезпечною і відновлюваною комунітарною моделлю ненасильницької співпраці й співжиття між людьми, тваринами, природою і Творцем в ім'я майбутнього миру для всіх»³⁵⁵. Хто ж насмілиться виступати проти таких високих цілей? Насправді, Тамера є радше експериментальним дослідницьким центром, аніж незалежною спільнотою, наче студентське містечко, інтегроване в стабільне суспільство.

Їхня Школа любові не здивує нас нічим новим: її мета – запровадити любов без ревнощів, сексуальність без страху, вірність

з любов'ю і пристрастю до інших та «нові шляхи» в партнерстві; іншими словами, вільну любов. Із подібною експериментальною спільнотою я зустрівся в 2017 році, відвідуючи славнозвісне Вільне місто Християнію в центрі Копенгагена в Данії – «анархічний район» із населенням 760 осіб (630 дорослих, 130 дітей). Воно було засноване 1971 року в покинутих військових казармах, які захопили безхатченки, самовільно там отаборилися і яких влада загалом ігнорує (у 2012 році я читав там лекцію, але це було вночі, тож я мало що бачив). Більшість населення живе в порожніх армійських будівлях, розмальованих графіті, і в саморобних халабудах, розкиданих по території, де багато зелені, пішохідних доріжок і водних шляхів, які з'єднують п'ятнадцять розрізних районів комуни (див. мої фотографії на малюнку 10-4). Мені не дозволили фотографувати головну Вулицю пушерів (Pusher Street). Ще б пак: традиційна товарна культура, яка здавна є основним джерелом доходу цієї громади і якою торгують на цій вулиці – конопля в найрізноманітнішому вигляді – заборонена законом. (Pusher Street видніється на моєму селфі ліворуч). «Мета Християнії – створити самокероване суспільство, в якому кожен індивід несе відповідальність за благополуччя всієї общини», записано в програмній заяві. «Наша спільнота має бути економічно самодостатньою і бути стійкою в переконанні, що фізіологічному й фізичному руйнуванню можна запобігти»³⁵⁶. Самодостатність завдяки таким компаніям, як Christiania Bikes (виробництво знаменитих триколісних вантажних велосипедів) і Helena Jewelry (хенд-мейд прикраси) може бути метою, але сама ця місцина нічим не відрізняється від каліфорнійських хіпі-комун 1960-х років (часів моєї юності). До того ж, люди, в яких я гостював, розповіли мені, що насправді ті торговці наркотиками, які так сором'язливо уникають фотокамер, входять в організований наркокартель, котрий встановлює ціни й отримує прибуток від торгівлі легкими наркотиками, переважно гашишем і марихуаною*. У серпні 2016 року стався надзвичайний для Данії інцидент: озброєний драгдилер застрелив цивільну людину й двох полісменів під час чергової поліцейської облави. Під час

* Торгівля важкими наркотиками в Християнії суворо заборонена.

Малюнок 10-4

Враження автора від Вільного міста Християнії під час візиту в «анархічну комуну» в центрі Копенгагена в Данії в 2017 році. (А) Один із покинутих армійських бараків, зайнятий тепер жителями Християнії. (В) Один із багатьох саморобних будинків. Велосипеди – звичний вид транспорту в цих місцях. (С) Графіті на одному із зайнятих будинків, на якому зображена традиційна товарна культура, яка є головним джерелом доходу цієї комуні. (D) Пушер-стрит ліворуч від автора на цьому селфі – із фотоапаратами туди не пускають, бо торгівля гашишем і марихуаною незаконна.

подальших обшуків було виявлено зброю, боеприпаси, бронези-лети, саморобні фейєрверки, бомби-хризантеми і валюту всіх ті-ньових економік — готівку.

Що занапащає більшість таких комун — це властиві людям і суспільству слабкості, які детально описала журналістка, фахів-чиня із незалежного розслідування, Алекса Клей у дослідженні причин провалу більшості громадських організацій:

Малярійні болота, фальшиві пророцтва, сексуальна політика, за-сновники-тирани, харизматичні шахраї, відсутність доступу до чистої питної води, виснажена земля, некваліфікована праця, синдром невинного романтика, земля, непридатна для об-робітку: усе це відчутно впливає на й так нелегку долю навмис-них спільнот. Проте набагато актуальніші чинники, що спричиня-ють занепад численних спільнот, сьогодні є загрозою існуванню будь-якої організації: дефіцит оборотних коштів, вигорання, кон-флікт через приватну власність і управління ресурсами, невмін-ня вирішувати конфліктні ситуації, фракційність, засновницькі проблеми, управління репутаційними ризиками, недостатня ква-ліфікація, невміння залучати нові таланти чи приваблювати на-ступні покоління³⁵⁷.

Більшість таких навмисних спільнот нежиттєздатні без зовніш-ньої підтримки покровителів, благодійників чи спонсорів. Стій-кішою бізнес-моделлю навмисної спільноти є Інститут Есален на узбережжі Біг-Сур у штаті Каліфорнія — центр відпочинку й розвитку людського потенціалу, де я не раз відпочивав. Він притулювся на приголомшливій кручі з видом на Тихий океан. Тут клієнти вчаться на різних курсах і заняттях, отримують сеан-си масажу, ніжаться в природних гарячих джерелах, медитують, займаються йогою, їдять здорову органічну їжу й мандрують на-вколишньою територією. Ціни тут нижчі, ніж на п'ятизіркових курортах у Монтерреї по сусідству, але за кількадечний візит можна витратити тисячі доларів, хіба що ви спатимете в спаль-ному мішку десь на території комуни. Люди, які тут живуть, це або персонал, якому платять, або волонтери, котрі заробляють на прожиття, працюючи на кухні, в садах чи на майданчиках, або допомагають проводити заняття та інші види діяльності,

а щорічний збір пожертвувань допомагає не допускати дефіциту багатомільйонного бюджету. Умови спартанські, зате казкові краєвиди (див. малюнок 10-5). І все ж, це радше центр відпочинку, ніж утопія³⁵⁸.

Гіршими, але не соціально катастрофічними є утопічні культури, такі як «Орден сонячного храму» в Швейцарії, що існував у 1980-х і 1990-х роках, 48 членів якого були вбиті різними способами, а їхні тіла – спалені. Був ще такий УФО-культ «Небесні ворота», заснований у 1975 році Маршаллом Епплвайтом і Бонні Неттлз, що заявляв, буцімто вони прибули на НЛО з іншого виміру, недоступного для людей. Члени цього культу продали всю свою власність, трималися усамітнено, подорожували парами, щоб не піддаватися зайвому впливу сторонніх. Вони жили в темних кімнатах, що імітувало космічний простір, вели аскетичний спосіб життя, маючи мінімум речей, в общині, схожій на чернечу.

Секс вважався грішним у стосунках між людьми, і шість чоловіків – членів спільноти добровільно піддали себе кастрації, щоб вгамувати спокуси плоті. До середини 1990-х років ця група заробляла анонімним програмним забезпеченням на веб-сервісах, зареєструвавши бізнес-ім'я «Вище джерело» й створивши вебсайт heavensgate.com (який і досі підтримують члени групи, що залишилися живими). Якось увечері на початку 1997 року група почула вечірнє радіошоу Арта Белла Coast to Coast AM – постійного постачальника паранормальних новин, переважно не підкріплених фактами. Запрошений того разу гість ошелешив слухачів неймовірною новиною: як виявилось, комета Гейла–Боппа, про появу якої в нічному небі точилося стільки розмов, мала приховану таємницю – в її хвості замаскувався НЛО, який летів на Землю із секретним завданням. Члени групи «Небесні ворота» тут-таки вирішили, що це й був той транспортний засіб, який мав забрати їх у той світ, який вони називали «Надлюдський еволюційний рівень» (TELAN), «фізичне, матеріальне місце», де вони житимуть у вічному блаженстві.

Байдуже, що не було й крихти доказів про перебування подібного позаземного транспортного засобу позаду комети, тим більше про те, що його завданням було врятувати кілька десятків членів нью-ейджівського культу саме із Сан-Дієго. Як вони

Малюнок 10-5. Інститут Есален

Навмисна спільнота з розвитку людського потенціалу зі стійкою бізнес-моделлю, що забезпечує її життєздатність і вигідно вирізняє серед більшості утопічних комун. Фотографії автора: (А) звичайна кімната, (В) казковий краєвид, (С) сади, (D) кухня.

мали потрапити на те НЛО, то вже була інша справа, до того ж смертельна. 25 березня 1997 року Епплвайт схилив 39 своїх послідовників вирушити в подорож, випивши смертельний коктейль із фенобарбіталу з горілкою та для надійності надівши на голови пластикові пакети для самоасфіксії. Наступного дня місцеві органи влади знайшли їх в орендованому будинку в Сан-Дієго: вони лежали горілиць на ліжках, убрані в однакові чорні сорочки, тренувальні штани й черевики Nike. На руці в кожного була пов'язка з написом: «Команда “Небесних воріт”, що від’їжджає».

Найжахливішим з утопічних культів був культ Джонстаун преподобного Джима Джонса, 918 членів якого вкоротили собі віку чи були вбиті 18 листопада 1978 року, коли Джонс закликав їх зробити остаточний вибір між занепадницькою комуною, яку вони побудували в джунглях Гайани, та утопічним життям, яке чекало на них одразу після смерті:

Я радий, що все скінчилося. Покваптесь, покваптесь, діти мої... Більше немає болю... Смерть у мільйон разів краща, ніж іще десять днів такого життя. Якби ви знали, що на вас чекає попереду, ви б із радістю зробили цей крок сьогодні ввечері... Це – революційне самовбивство. Це – не саморуйнівне самогубство... Якщо ми не можемо жити в мирі, то помрімо в мирі. Заберіть у нас наше життя. Ми так вирішили. Ми стомилися. Ми не коїмо самовбивство, ми здійснюємо акт революційного самогубства, протестуючи проти умов нелюдського світу³⁵⁹.

Набагато катастрофічнішими були величні експерименти ХХ століття у царині соціалістичної ідеології, проголошеної в марксистсько-ленінсько-сталінській Росії (1917–1989), фашистській Італії (1922–1943) та нацистській Німеччині (1933–1945), де докладалися величезні зусилля для досягнення політичної, економічної, соціальної чи расової досконалості, в результаті чого десятки мільйонів людей були знищені власними державами або загинули в конфліктах з іншими державами, які вважалися перешкодою на шляху до раю. Теоретик марксизму й революціонер Лев Троцький так висловив свої утопічні візії в роботі, написаній 1923 року:

Людський рід, застиглий homo sapiens <...> стане незрівнянно сильнішим, розумнішим, тоншим; його тіло – гармонійнішим, рухи ритмічнішими, голос музикальнішим. Форми побуту набудуть динамічної театральності. Середній людський тип підніметься до рівня Аристотеля, Гете, Маркса. Над цим кряжем піднімуться нові вершини³⁶⁰.

Ця недосяжна мета призвела до таких чудернацьких експериментів, як ті, що проводив Ілля Іванов, якому Сталін дав завдання схрестити людей і мавп, щоб створити «нову непереможну людську істоту». Коли Іванову не вдалося створити такий гібрид людини з мавпою, Сталін арештував його, кинув до в'язниці, а потім вислав у Казахстан³⁶¹. Що ж до Троцького, то будучи при владі як один із перших семи членів-засновників радянського політбюро, він створив концентраційні табори для тих, хто відмовився приєднатися до великого утопічного експерименту, з яких зрештою утворився Архіпелаг ГУЛАГ, де було знищено мільйони громадян СРСР, які вважалися перешкодою на шляху цього вигаданого утопічного раю, який ось-ось мав настати. Коли ж сам Троцький зі своєю теорією троцькізму виступив проти теорії сталінізму, тоді диктатор убив його в Мехіко в 1940 році.

Після Другої світової війни, в другій половині ХХ століття, революційний марксизм у Камбоджі, Північній Кореї та в численних країнах Південної Америки й Африки привів до вбивств, погромів, геноцидів, етнічних чисток, революцій, громадянських воєн і спонсованих іншими державами конфліктів – і все це в ім'я встановлення небес на землі, що потребувало знищення всіх незгодних, хто мав іншу думку. Загалом, приблизно 94 мільйони людей загинули від рук революційних марксистів і утопічних комуністів у Росії, Китаї, Північній Кореї та інших країнах – вражаюча кількість, порівняно з 28 мільйонами знищених фашистами³⁶². Якщо заради якихось утопічних мрій треба нищити людей десятками мільйонів, то добитися можна тільки створення дистопічного жахіття.

У своїй книжці «Чому б не повбивати їх усіх? Логіка й запобігання масовому політичному вбивству» Даніель Широ й Кларк Макколі проводять паралелі між християнською і марксистською

есхатологією. У догріховному світі Маркса не було приватної власності, не було класів і класових відмінностей, не було відчуження між працівниками та роботодавцями. Але потім сталося гріхопадіння і винайдення приватної власності, що призвело до експлуатації і до виникнення економічних класів імущих та неімущих. Цей гріховний світ може проіснувати лише до апокаліпсиса, коли «остання, жажлива революція змете капіталізм, відчуження, експлуатацію і нерівність». Обрані люди в цій есхатології це, звісно ж, комуністи на чолі з Марксом — їхнім рятівником. А ще ж є гітлерівський тисячолітній рейх — ще один вигаданий есхатологічний сценарій із християнськими паралелями, як описують Широ й Макколі:

Гітлер недаремно обіцяв Тисячолітній рейх, тисячоліття досконалості, щось схоже на тисячолітнє царство добра й милосердя, обіцяне в Одкровенні, перед поверненням зла, коли відбудеться велика битва між добром і злом, і Бог отримає остаточну перемогу над Сатаною. Вся образна система його нацистської партії і нацистського режиму була просякнута містицизмом, сповнена релігійним, переважно християнським, літургійним символізмом, і зверталася до вищого закону, до місії, визначеної долею і покладеної на пророка Гітлера³⁶³.

Люди не піддаються вдосконаленню, бо досконалості не існує, ні індивідуальної, ні колективної. Проте віра в її існування веде до віри в непогрішність методу й до відсутності способів виправлення неминучих помилок, які виникають при спробі створити ідеальне суспільство для неідеальних особин³⁶⁴. Утопії мають схильність до провалу через недосконалість теорії людської природи, внаслідок чого колективна власність, суспільна праця, авторитарне управління та адміністративно-командна економіка наштовхуються на індивідуалізм, прагнення до автономії та різні рівні здібностей, що приводить до досягнення неоднакових результатів та погіршення умов життя й праці, що для утопій, налаштованих на досягнення винятково однакових результатів і рівності в усьому, абсолютно неприпустимо³⁶⁵. Як пояснював це один із перших громадян комуни «Нова гармонія», яку заснував Роберт Оуен у штаті Індіана: «Ми випробували всі можливі фор-

ми організації і управління. У нас був цілий світ у мініатюрі. Ми знову пережили Французьку революцію, отримавши в результаті замість трупів розбиті серця. Виявилось, що нас переміг притаманний самій природі закон різноманітності»³⁶⁶. У 1964 році у своїй промові кандидата на посаду президента від Республіканської партії Баррі Голдвотер вказав на одну з фундаментальних проблем утопій, коли вони стикаються з прагненням до влади, притаманним людям:

Ті, хто домагаються абсолютної влади, навіть якщо вони домагаються її, щоб зробити те, що вони вважають добром, насправді претендують на право нав'язувати всім свою версію небес на землі. Та дозвольте мені вам нагадати, що саме вони й створюють найпекельніші тиранії. Абсолютна влада розбещує, і тих, хто її домагається, треба виявляти й виступати проти них. Їхня помилка полягає в хибному розумінні рівності, пані та панове. Рівність, якщо її розуміти правильно, як розуміли її наші батьки-засновники, веде до свободи й до розкріпачення творчих розбіжностей. Якщо ж розуміти її неправильно, як це трагічно відбувається в наш час, то це спочатку веде до конформізму, а потім до деспотизму³⁶⁷.

Утопічний пошук абсолютного щастя вважався хибною метою, як про це в 1940 році писав Джордж Орвелл у рецензії на книжку Гітлера «Моя боротьба» («Mein Kampf»), в якій цей журналіст і критик зауважив, що Гітлер «збагнув хибність гедоністичного ставлення до життя». Тоді як більшість прогресистів і лібералів із часу Великої війни дійшла висновку про те, що більшість людей тільки й мріє, що про життя без болю й страждань, Орвелл зазначив, що Гітлер розумів, що людям потрібні не тільки «комфорт, безпека, короткий робочий день, гігієна, контроль народжуваності й узагалі здоровий глузд; вони також хочуть, принаймні іноді, боротьби й самопожертви». Говорячи про більшу привабливість фашизму й соціалізму, Орвелл додає, що фашизм, нацизм і соціалізм (під управлінням Сталіна) є дієвішими теоріями людської природи, хоча б із огляду на те, що людям потрібні виклики й цілі, а не саме лише задоволення. «Тоді як соціалізм, і навіть капіталізм, хоч і не так щедро, пропонують людям:

“У вас буде гарне життя”, Гітлер каже їм: “Я пропоную вам боротьбу, небезпеку й смерть”, і в результаті вся нація кидається йому до ніг». І Орвелл додає як попередження: «Не можна недооцінювати емоційну силу такого заклику»³⁶⁸.

Головна проблема утопічної логіки починається з утилітарних міркувань про те, що всі житимуть в ідеальній гармонії, якщо позбутися тих, хто «йде не в ногу» з колективом. В етиці існує відомий уявний експеримент «Проблема вагонетки», вирішуючи яку, більшість людей готова вбити одну людину, щоб урятувати п'ятьох. Ось короткий опис цієї проблеми: ви стоїте неподалік від розвилки залізничної колії біля перемикача, який ви можете натиснути, щоб відвести вбік вагонетку, яка ось-ось наїде на п'ятьох робітників у неї на шляху. Натиснувши перемикач, ви відведете вагонетку на бічну колію, де вона наїде лише на одного робітника. Якщо ви нічого не зробите, вагонетка вб'є п'ятьох. Що б ви зробили? Більшість людей готова натиснути на перемикач³⁶⁹. Якщо навіть у західних країнах сучасні люди (ймовірно освічені) вважають морально допустимим убити одну людину, щоб урятувати п'ятьох, то уявіть, як легко переконати людей, котрі живуть в авторитарних державах із утопічними претензіями, що вони мусять убити, скажімо, тисячу, щоб урятувати п'ять тисяч, або знищити мільйон, щоб п'ять мільйонів могли процвітати.

Що значать якісь кілька нулів, коли ми ведемо мову про нескінченне щастя і вічне блаженство? Саме проти цього застерігав Томас Пейн у трактаті «Головні принципи правління»: «Той, хто хоче убезпечити свою власну свободу, навіть ворога свого має охороняти від утисків; бо, порушивши цей обов'язок, він створить прецедент, який ударить по ньому самому»³⁷⁰.

Цю та багато інших книг
ви можете отримати в подарунок
за покупки на сайті

NASHFORMAT.UA

